

І. М. КОВАЛЬ-ФУЧИЛО

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського
НАН України
м. Київ, Україна
Електронна пошта: koval-fuchylo@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0003-4048-9114>

НОМІНАЦІЯ ЛОКУСІВ ТА ПЕРСОНАЖІВ В ОПОВІДЯХ ПРО ПРИМУСОВЕ ПЕРЕСЕЛЕННЯ ІЗ ЗОНИ ЗАТОПЛЕННЯ

У статті проаналізовано найменування локусів та персонажів у спогадах про примусове переселення із зон затоплення внаслідок побудови ГЕС. Це продовження студій переселенської лексики, що її використовують переселенці у своїх спогадах і яка репрезентує вербальний образ примусового переселення. Номінація у спогадах розкриває особливості бачення пережитої події її учасниками, класифікує набутий досвід.

У досліджуваних автобіографічних наративах найпоширенішими номінаціями місцевості є називання відповідних просторових об'єктів на затопленому і на новому місці поселення. У цій семантичній категорії номінації, як і в інших аналізованих категоріях, діє така закономірність: чим густіша номінативна сітка покриття тієї чи тієї території — тим більш освоєним є цей локус. У досліджуваних текстах упадає в око різна щільність просторової номінації цих двох контекстуально опозиційних локусів. Так, промовистою ознакою є наявність численних мікротопонімів у розповідях про втрачену територію і майже цілковита відсутність таких номінацій в описі нового місця поселення. Описи цього місця лаконічні, скупі, з відчутним протиставленням на користь втраченого місця.

У спогадах людей, які особисто пережили усі етапи переселення, розстанова персонажів найчастіше відбувається через протиставлення 'ми — виконавці переселення' (у спогадах про підготовку і власне переселення) і через опозицію 'ми — сусіди' (у спогадах про адаптацію на новому місці). Типовим місцем спогадів є презентація громади переселеного села як дружного і згуртованого. Автономіація безпосередніх учасників примусового виселення найчастіше утворюється від дієслівної твірної основи *переселяти: переселенці, переселенські люди, переселені*. На протилежному полюсі контекстуальної семантичної опозиції 'переселенці — виконавці переселення' перебуває багато персонажів, які є безпосередніми виконавцями.

Фольклоризованими є постаті людей, найчастіше це дід і баба, які до останньої хвилини відмовлялися переселятися. Сьогодні в цих образах прочитується народний спротив вимушеній міграції.

Ключові слова: номінація, мовна картина світу, примусові переселення, затоплення, номінація локусів, номінація персонажів.

Пропонована стаття є продовженням студій переселенської лексики, тобто номінативних конструкцій різного типу (лексем, словосполучень, ідіом, фразеологізмів, описових сполук), які функціонують у спогадах переселенців і репрезентують вербальний образ примусової міграції. Можна виділити такі лексико-семантичні групи найменувань: номінація самої події переселення, її причин, номінація локусів, зокрема старого й нового місця проживання, номінація персонажів, насамперед виконавців і переселених людей. У цій статті спинимося на аналізі назв локусів та персонажів. Пропоновані групи містять відповідні лексичні парадигми, лексико-синонімічні ряди, описові конструкції, фразеологічні одиниці.

Саме у номінації чітко простежуються світоглядні орієнтири, сформовані під впливом здобутого досвіду, здійснено його систематизацію. Номінація є результатом «творчої діяльності людини, засобом формування, об'єктивізації досвіду» [Єрмоленко : 96]. Увага до номінації дає змогу встановити, що й наскільки в описуваній історії притягує увагу оповідачів. Ідеться про так звану номінативну щільність, коли для певних явищ характерна «густа» номінація, а для інших — малочисельна. Причому лексична розробленість поняття прямо пропорційна його значущості: «чим важливіше в культурному плані поняття, тим більше і детальніше воно параметризоване» [Вендіна : 45].

У студіях, присвячених номінації, ми підходимо до мови як до «феномену національної самоідентифікації», як до «вербалізованого вияву ментальності народу, стрижня національної культури». Мова «відтілює універсальні логічні закони людського пізнання, мислення» [Єрмоленко : 95]. Закономірно, що схожий життєвий досвід певних соціальних груп формує відповідну номінацію реалій і явищ пережитої події. У нашому випадку такою групою є переселенці, які компактно проживають на виділеному для них місці.

Цю статтю підготовлено на матеріалі власних інтерв'ю авторки, записаних у 2012–2014 роках від переселенців у Полтавській, Кіровоградській, Черкаській, Хмельницькій областях. Тут важливо наголосити на одній особливості запису спогадів. Так, у дослідженні номінації на матеріалі інтерв'ю необхідно відрізнити питомі назви оповідачів від привнесених інтерв'юєром. Ідеться про ситуацію, коли запитання впливає чи навіть формує відповідь: «— А коли переселялися — чи можна було місце вибрати, чи вам давали? / — Давали. Наділяли. Отут перші, з того боку вже ми» (ОСП)¹. У наведеному фрагменті оповідачка спочатку відповіла лексемою, запропонованою в питанні, — *давали*, проте далі вжила слово, яким самі учасники події номінували акт виділення ділянки під забудову, — *наділяли*. Такі питомі назви оповідачі вживають тоді, коли самостійно формулюють інформацію. У пропонованій студії ми намагалися наводити саме питомі лексеми.

У досліджуваних автобіографічних наративах найпоширенішими номінаціями місцевості є називання відповідних просторових об'єктів на затопленому місці та на новому місці поселення. У цій семантичній категорії номінації, як і в інших аналізованих категоріях, діє така закономірність: що щільніша номінативна сітка покриття відповідної території, то більш освоєним, рідним, своїм є цей локус. У досліджуваних текстах упадає в око різна щільність просторової номінації цих двох контекстуально опозиційних локусів. Так, промовистою ознакою є наявність численних мікротопонімів

¹ Тут і далі аббревіатурою позначено ім'я оповідача, наведене в переліку інформантів у кінці статті.

у розповідях про втрачену територію і майже цілковита відсутність таких номінацій в описі нового місця поселення. Ось перелік мікротопонімів з інтерв'ю однієї людини із села Скородистик, яке було частково переселене: *Стовпова дорога, Сусликів хутір, Лободин Пляж, Бурдимів хутір, Бурдими, Бобухівщина, Ланоринківщина, Хамська, Коробки, Солонці* (ЗВФ). Переселенці без особливих зусиль описують географію свого затопленого села, наголошують, що добре пам'ятають, де що було розташоване: «І ми зара ідем над гору, там села ж то нема, лиш ярочки там. Ми знаєм кожен той ярочок, де це ті хати наші: Прокопів ярок, Жидівський ярок, Рипа, там місток був, і то згобниво — там худобу зганяли. Панський ярок — тутво близько в селі /.../ В нас там одна дорога була — Крива дорога. А сюда, як йти до Дністра, то казали Скавкі, бо скали були. Тут Штефанів ліс, ліси людські були» (ЛФЛ). На прохання інтерв'юера оповідачі, особливо чоловіки, легко погоджуються зобразити карту свого колишнього села.

Наголосимо, що така ж закономірність у номінації локусів притаманна розповідям переселенців акції «Вісла», які легко вербалізують ментальну карту рідного втраченого села: «[Село Гораець Любачівського повіту] положе в Північному Надсянні, між селами Хотилубом, Лівчою, Жуковом, Чесановом і Плазовом, званим колись Любелею, серед лісів мало свої хати й присілки. На північному сході була Сигла, на півночі, за полями, званими Загумення, Підліс. Від заходу були одні й другі Качори, а «одні» й «другі» тому, що між ними була перерва між хатами. На північний захід називалося Підомлин, бо там здавен-давня стояв на річці млин. Від Підмлина Качори відділяв невеликий молодий ліс. З південної сторони перед селом стояло кілька розкинутих хаток, а далі, за малим ліском і полем був присілок Буща й громадське пасовище, також Бущею назване. Хати тягнулися в самому селі за номерами з заходу на схід, одним рядом. Загумення, згадані вже поля перетинали дві доріжки. Одна, Стежка, вела під млин і далі, до Жукова. Друга, Гостинець, малася ширше, тягнулася ближче Підліса, а починалася від Підмлина й вела до кінця села на сході. При Гостинці стояла стара капличка, а в тій капличці стояла фігура Яна Непомуцена, а далі придорожній хрест моїх сусідів Козіїв» [Пропам'ятна... : 128]. У мемуарах автори навіть через пів століття можуть зобразити карту свого села у вигляді схеми [див.: Пропам'ятна... : 12, 208, 285, 343, 446]).

Описи місця поселення лаконічні, скупі, з відчутним протиставленням на користь утраченого місця: «Взяли поля кусок і розбили на квартали» (ПІМ), «І нема ж нічого, степ голий» (ЯГП), «Давали участки, люди строїлися» (ЛГІ), «Тут усе по кварталах» (ПІМ), «Вийшли на голий степ» (ДМС). Домінантною ознакою номінації місця переселення є його порожність, незаселеність, майже непридатність для життя, яку довелося побороти, тобто почати нове будівництво, обробити землю, посадити дерева: «То мені там лучче було, як отуто» (ЮНС), «Все туди на гору перенесене» (ОЄП), «А там в нас гарно було: гора, тут і ліс ізнизу. І тут у мене великий город, а це ж висохло. Траву Юра не вспіває косить, росте зелена, а оце вигоріло в городі. Оце город — січи його, поливай» (ОЄП), «Сади, луга — все дуже гарно. І вас переселяють просто в чисте поле: ні води, ні доріг. Оце Ленінське, Придніпровське. Нема нічого — чисто голе поле» (КСП).

У досліджуваних наративах опозиція 'втрачене місце — місце поселення' вербалізована такими контекстуально синонімічними парами: 'внизу, з долини — на гору'; 'там — тут, сюди': «Бабка померла — ми ше на долині

були, а дід — вже на верхові» (ТОС), «виселили сюди на гору» (ЮОЯ), «внизу, оце де Сула, там було село раніше Там унизу як ще вони жили» (КЛГ), «Мама наш і ще полишалися на низу» (ЛФЛ), «Нам то добре було на низу жити» (ЛФЛ), «Всі чисто села понад Дністер — всі вийдуть догори» (ВГП).

У розповідях дуже відчутна ідеалізація рідного втраченого місця: «І наче мені й воздух не такий. Там були кучугури, ми називали, — пісок такий. Оце підемо отак зариемся у піску. Отакі в'юни ловили, і природа, і вопше там лучше було жить. Я всегда казала: там на тому куті мені лучше було жить, як отуто. Тут і асфальт, но мені там лучше /.../ Гарно там було. А тута шо? Бачите, нема ніде нічого» (ЮНС), «Там мені лучше жить, як тут оце» (ЮНС), «Мені оце нове місце не сниться, а те сниться» (ЗВФ), «Там була Золота долина, там добре було жити, дуже добре» (ЯКІ), «Ну, така гарна хата, дуже гарно построїна, бо ми під самою горою жили, і вона дуже в нас на таким веселім місці, на все село дуже видко її. І вже дуже гарні вікна поробили, великі, бо то маленькі були в старій хаті. Дуже насадила вазонів, зацвили — понад усе село! Хто йде, каже: "Ну в цієї жінки квіток!" Дуже росли. Повні вікна цвіток, такі-во великі цвили кругом! Я як нагадаю — так мені шкода. Як прийшла в цей дім, а в нім — Боже, Боже... холодно» (ЛПО).

Ідеалізація втраченого місця у спогадах примусових мігрантів типова для їхніх наративів [див.: Качмар : 918; Кузьменко 2010 : 214]. Це місце у розповідях набуває чудових рис, образу втраченого раю. Ідеалізація найчастіше виявляється в описах красивих краєвидів, багатих природних ресурсів, успішного господарювання, особливо дружної громади, а також у свідомому, а частіше неусвідомленому замовчуванні чи применшуванні негативних спогадів, пов'язаних із втраченим місцем. Переселенці із зон затоплення з гіркотою описують втрачені краєвиди і господарські угіддя: «Там у нас був дуже город гарний. Там у нас було клубники багато, город великий, сінокіс для корови був свій. І таке ж було деревце кое-яке було: то сливи, то груші. Отаке було. Тоді багато у нас садів там не було, де посадки взять, щоб його посадить. А так усе дуже гарно родило. Був і низ, був і бугор там. Все ми своє вирощували, і були довольні, бо там усе було» (ЧКА), «Дуже добра земля, всьо родило, і садки мали, і ... ну, було: і картошка родила, і буряк» (ЯКІ). Часто у спогадах оповідачі дають узагальнену позитивну оцінку своєму господарству, яке вони змушені були розібрати, фактично знищити, й перенести на нове місце: «Як там люди жили гарно, а море, поставили море» (ГМІ), «А я як подумаю, що ми так жили добре — і забиратися: Боже!» (ВГП).

У спогадах людей, які особисто пережили всі етапи переселення, упорядкування персонажів найчастіше відбувається через протиставлення 'ми' (переселенці, переселені, переселенські люди, біженці; потопляник) — 'виконавці переселення' (інженери по переселенню, гробкопателі, спеціалісти, робочі; бульдозер, трактор, комісія, контроль, держава, власть) (у розповідях про підготовку і власне переселення) і через опозицію 'ми' — 'сусіди' (у розповідях про адаптацію на новому місці). Типовим місцем спогадів є презентація громади переселеного села як дружного і згуртованого: «І були люди, так сказати, якісь такі добріші, шановніші між собою» (ЧМЛ), «І село було дуже дружне. /.../ А тоді вже оце так сучасні більш, то почали — хтось приїжджать, хтось переїжджать, то хтось приїхав, то хтось оселився, то побачив, що дуже гарне село, будинки були колгоспні, колгосп почав будувати /.../ і почали з'їжджатись. І армяни приїжджали, і росіяни, бо бачили, що гарне село. Колесо оглядове — наче у горі, будинки чотирьохповерхові

були. Вони і зараз є, що живуть у квартирах. Тоді вже трошки люди недружні стали. А іменно у [19]50-х роках, як ще не було переселення, то люди дружні були, одне одному помагали» (ЗВФ), «Нам то добре було на низу жити. Село маленьке, дуже дружні люди, ніяких, ніякого нічого в нас там не було» (ЛФЛ), «А така Бакота була, що нема на всьо побережжя такого села. Дуже дружне і дуже гарне село» (ЛПО), «То така була громада, то такі були любезні люди, шо, якщо строїти хату — то всі, якщо весілля робят — то всі. Сьогодні в вас весілля, то вся, чисто вся Бакота у вас. Чисто — до йдної хати, всі!» (ЛПО).

Автономіація безпосередніх учасників примусового виселення найчастіше утворюється від дієслівної твірної основи *переселяти: переселенці, переселенські люди, переселені*: «Наші переселенці — по всій Україні» (БВІ), «Там є цілі квартали, переселенських людей дуже багато» (МІЛ), «Тоже ж вони переселені» (ОСП). Найчастотніша номінація *переселенці* в активне мовлення людей прийшла з офіційного дискурсу: саме так називали людей, оселі яких потрапили в зону затоплення: «В мене зберігся документ: “Вида-ти Горбняку Василю Прокоповичу (моєму батьку) як переселенцю першої категорії...”». Тобто ті, хто жив найближче до Дністра, бо планувалося, що вода ж не зразу підніметься за один рік, вода піднімалася шість років. Тобто можна було визначити, що оце село має вийти самим першим, друга категорія — це ті, що живуть трошки далеко, куди вода може дійти через рік або через два. Тобто в них є ще запас трошки часу, для того, щоб не все вже робити в той самий момент» (БВІ). Попри те, що зазначена лексема активно побутовувала в живому мовленні, вона була надто нейтральною, не задовольняла потреби змалювання трагічної долі об’єкта номінації, не актуалізувала семантики втрати, примусу, не описувала пережитого горя, історії зникнення села, громади. У зв’язку з цим дуже цікавими і промовистими є два по суті фольклорні сюжети про виникнення альтернативних автономіацій серед учасників переселення: «Тут настає такий момент: ти приходиш в чуже село, в чужу сім’ю, в чужий колектив, а як ці люди тебе сприймуть? Ви знаєте, як їх називали? Біженці» (ГТВ). Ця номінативна одиниця існувала в пасивній пам’яті людей, будучи пов’язаною з воєнним лихоліттям ще від часу Першої світової війни, коли примусові міграції на території України мали масовий характер. Події Другої світової війни посилили її звучання, а вимушене переселення, яке оповідачі за ступенем трагізму ставлять поряд з Голодомором і війною, повернуло цю номінацію в активне побутовання. Загалом тема війни часто з’являється у спогадах про переселення із зони затоплення: «Ми переселилися, у нас море ж, водохранилище. Там на низу ми жили. І коли війна була, мені 5 год було, хату палили. Німці йшли, на рогачі несли хвакелу, це я бачила. Ми ж пішли в очерет, а тоді вернулися — хата горить! Ми тушили. Затушили ту хату» (КВО). Це особливо властиво для розповідей мешканців тих переселених сіл, які відбудовували свої хати після війни, а потім були змушені їх руйнувати і будуватися знову. Дві згадані історичні події — війна і переселення — пов’язує концепт дому, який є одним з провідних у спогадах [Коваль-Фучило].

Цікаво, що тема війни була використана в державній пропаганді для примусу до переселення: «/— Розкажіть ще за ту пересилку, чи то людям було важко, чи вони з радістю переселялися? / — Ой! Той Николай, шо приходив, кричав: «“Та я, <...>, виходьте, сказав вам, щоб до такого такого числа — щоб ви вибралися, бо як прийдут!.. Ми, <...> (він ругається), ми вою-

вали, кров проливали, вся земля кровію пролята, і всьо ми перебороли, всьо ми відвоювали, жиєм вольно тут ми в свої державі, а ви не хочете вийти на друге місце!? Мусите вийти?!» (ВГП). Агітатори за переселення апелювали до теми війни, використовуючи образ перемоги як аргумент на користь виселення. Водночас в українському фольклорі, у спогадах, що відображають народне уявлення про війну, концепту «перемога» немає. Тут побутують молитва, смерть, ворог, мати, туга, страх [Кузьменко 2018]. Людей, які не хотіли покидати своїх домівок, звинувачували у невдячності державі за здобуту перемогу: ось, мовляв, ви тут вільно живете, ви такі невдячні й навіть не хочете перейти на інше місце. Облудність і спекулятивність таких звинувачень не потребують коментарів.

Наведемо ще один сюжет з наших записів: «Багато людей не витримали того, шо перейшли, не витримали — повмирили <...> Там поселився, тай всьо! А мені, — каже, — ніяк не кажуть, лиш потопляник. Він каже: “Я не витримаю цього!” Я кажу: “Шо ти, Сидір Паладієвич!..” А тут його й дружина померла. Він каже: “Я не витримаю”. І незадовго я чую, кажуть, Сидір Паладієвич помер. Кажу: “Як помер?!” Затосковала людина так. Багато було випадів тоски такої. Помер — і всьо» (НОГ). Семантика лексеми *потопляник* — ‘людина, що втопилася’. Головна мета такої номінації — передати пригнічений емоційний стан людей, які переживали через втрату рідної землі, а особливо тих, які не змогли прижитися на новому місці, яким не вдалося звикнути до нових умов, і які навіть померли від туги за втраченою малою батьківщиною. Такі факти і згадки про це є типовим місцем у спогадах наших респондентів: «Люди переживали з боллю. Такі були, шо й померли, не могли. От в мене дід Петро — він не мог цього пережить» (БВІ).

Типовими, по суті, фольклорними є образи людей, найчастіше це люди похилого віку, дід і баба, які так і не пішли з рідної домівки, дочекалися наводнювання; їх з даху затопленого дому примусово забирав вертоліт: «Дід один остався на острівці і виліз на грушу. Уже вода прибувала, в 61-му, в 62-му році, а він хату оставив і сказав: “Не піду і вмру тут”. То його — прилетіли вертольотом і силою забрали, і силою переселяли. Один такий випадок був» (ЗВФ), «Було в районі, шо дедушка один і баба осталися і сказали: “Не підемо і все”. Село уже залило, а вони на хаті сидять» (ЧМЛ), «Сиділи даже люди, не хотіли виселяться, шо сиділи даже на криші своєї хати» (ЖНІ), «Казали, шо там уже затопляли, а дід і баба не хотіли переселяться, казали: “Лучче ми потонемо”. То не знаю, чи їх виселили, чи вони потонули» (ГМІ).

На протилежному полюсі контекстуальної семантичної опозиції ‘переселенці — виконавці переселення’ перебувають численні персонажі, які є безпосередніми виконавцями: «Приїхали чоловік і жінка — молоді, гарні такі, понімаєш. Представилися, шо вони інженери по переселенню, от» (ЧМЛ), «Прийшли люди із районного виконкому, описали хату» (ЗВФ), «Червоний хлоп, здоровий, з Кам’янця» (ВГП), «А після червня, хто не виселявся — нахально уже ходила комісія, провіряла, де хто є, всіх виселяли» (МАФ). У спогадах ці особи завжди описані як байдужі до трагічної долі переселенців, агресивно налаштовані, готові застосувати негуманні, жорстокі методи для досягнення мети своєї роботи. Це завжди чужинці, які приходять зі страшною звісткою про виселення і впевнено впроваджують його на практиці.

Узагальненими, цілком позбавленими людських облич є збірні персонажі ініціаторів переселення, а також керівництва переселенням — *держава, власть, контроль*: «Ну взяла держава — вислати з долини понад Дністер,

села в долині» (ВГП), «Да канешна тужили: “Де вона взялась ця власть, що таке зробила?!”» (БАП).

Найбільш ворожими є персоніфіковані знеособлені образи великих машин, які руйнують людські будівлі й сади: «Як стали переселяти, як стали трактори гудіти попід хату, які прийшли — якісь зеки рубають дерево, кидають куда бачат, рубають в пнях, кидають. Другі прийшли — вже зачепив угол хаги, вже й валит хату. В хаті ще всьо стоїт, тут ми ще лиш почали строїтись, на горі. Ше не кончили, ше нема ні їдної комнати вибіленої чи помашеної, щоб можна було шось покласти, усьо несем на піл, бо піл змастили і вже просохло, то всьо на піл, туду на горище, а в хаті ше нема де покласти нічого, ні підлоги, ні побілки — нічого! /.../ І так люди волновалися, і так люди плакали, не знали що робити. Їдні побігли по селах купувати, другі взяли номери строїтись. Їдні — в Старі Ушиці, тут на горі, їдні — на Колодівці, їдні — до Гораївки» (ЛПО), «А хто не хотів хати валять, то валяли бульдозером уже последнее время, бо надо було срочно» (МАФ), «Під’їжджав бульдозер, завалив хату — і всьо» (БАП), «І приїжджає бульдозер, і начинає ті дерева викорчовувать! /.../ вони приїхали — їм всьо равно, їм надо освободить под затопленіє» (БВІ).

Відчутно фольклоризованими у спогадах про переселення є сюжети про перенесення кладовищ. Ці сюжети містять обов’язкові згадки про основних виконавців — *гробокопателів*. Ці персонажі — це завжди чужинці, не місцеві, приїжджі («В нас були гробокопателі з Нової Каховки» — МАФ); представники асоціальних груп, байдужі до особистих переживань переселенців через непокоєння померлих, позбавлені страху перед мерцями. Повторюваним мотивом у спогадах є згадка про те, що ці копачі померли передчасно: «Ми ше називали, там копачі були, гробокопателі казали на них. “То, — каже, — вони всі померли”. Це дуже важка справа була» (ЗВФ), «І ще казали, що всі, хто розкопував, їм гроші великі платили, кажуть: “Ти знаєш, вони всі померли в 40-50 років”» (ЗВФ).

Типовими, хоча й не дуже поширеними у розповідях є персонажі, які в опозиції ‘переселенці — виконавці’ посідають проміжне місце. Це особи, які обіймали керівні посади під час переселення і всіляко намагалися допомогти переселенцям, прагнули полегшити це випробування. Із таким чоловіком мені неодноразово радили зустрітись в селі Скородистик: «Скажете: “Михайло Гнатович! Ви були головою сільської ради”. Якраз на його судьбу припало переселення /.../ І оце він все оце влаштував, як там, кому шо виписати: кому ліс, кому дрова, кому там глини, кому піску, куди машину, куди, — ну, помагав людям. Такий хорошиий чоловік» (ЗВФ). Добротворців переселення найчастіше згадують у відповідях на питання: «Хто допомагав вам під час переселення, чи були такі люди?». У записах на Переяславщині, здійснених 2019 року, мені розповіли, без жодного попереднього питання, про чоловіка, який всіляко сприяв переселенцям і якого несправедливо звільнили з обійманої посади якраз перед нагородженням за успішне переселення.

Типовими персонажами в розповідях про адаптацію на новому місці є сусіди, яких можна умовно розташувати на протилежному векторі опозиції ‘переселенці — сусіди’. Ця група персонажів має широкий спектр характеристик — від співчутливих до ворожих: «Але всьо равно гораївські недолюбили нас» (НОГ), «Ніхто нічого в нас не брав, ніхто нічого не казав. Ну шо — не з свої волі поїхали, нас заставили» (ГНІ), «Ми їм зачали розказувати, вони так на нас — мали трохи протів, шо ми повиходили сюда, таке, таке.

А ми кажемо: “Боже, а якби вас зара з цього місця? Ви робили, тут жили, ваші батьки, діди, прадіди, і взяли вас нагнали в друге село, і в тім селі вас ше не хтят і кажут, шо-сте прийшли такі, такі? Це ж не то, шо ми хтіли і самі до вас прийшли”» (ЛПО). Для означення нових сусідів часто вживають номінації *місцеві, месні*, а також номінації, утворені від назв населених пунктів: *гора-ївські* (від Гораївка, село): «Не, тут є месні. Це-во всьо переселенці» (ДВІ). Такі найменування свідчать про ментальне протиставлення власної долі і долі людей з ближніх сіл, яким пощастило не потрапити в зону затоплення.

Загалом у презентації персонажів — виконавців переселення і сусідів на новому місці чітко простежується така закономірність: байдужих ініціаторів, ворожих виконавців, насторожених сусідів названо знеособленими номінативними одиницями (*контроль, держава, власть*), а людям, які сприяли, підтримали переселенців у важкі хвилини, повернено ім’я, згадано їхню допомогу. У цьому переконує і вже наведений фрагмент про Михайла Гнатовича із с. Скородистик, й інші фрагменти: «Непагані були люди. Помагали слава Богу. Оце сусідка Маруся, то всігда пускала. Усе. Що треба поставить, що треба покладе. І цемент привезеш чи що, то до неї. Осьо Катерина, допомагала з бабою Уляною, тоже» (ФКА).

Отже, здійснений нами аналіз оповідей примусово переселених осіб із зон затоплення дає підстави зробити такі висновки:

– увесь лексичний номінативний комплекс репрезентує вербальну картину примусового переселення;

– номінації основних досліджених лексико-семантичних груп в усних спогадах оповідачів містять номінативні конструкції різних типів (лексеми, словосполучення, ідіоми, фразеологізми, описові сполуки), які функціонують у спогадах переселенців, а також їхніх сусідів, і становлять переселенську лексику;

– спогади примусово переселених осіб із зон затоплення внаслідок будівництва ГЕС демонструють конфлікт між радянською пропагандою про вихід із «темного болота» до «світлих домів» і переживаннями людей через втрату землі, громади, історії, через те, що змушені руйнувати рідну домівку і без достатніх засобів будувати новий дім. Цей факт зумовлює існування двох типів назв — народних та офіційних. Народне й офіційне найменування способу переселення дуже чітко виявляє дві протилежні стратегії оцінювання події, формування її образу. Так, неофіційна номінація актуалізує семантику руйнації, знищення, втрати, вербалізує ідею руйнування і спільної поразки; водночас у творенні офіційних номінативів використано лексеми з нейтральною семантикою чи навіть з позитивною семантикою на позначення майбутніх змін.

Використання народної чи офіційної номінації зумовлене відповідною стратегією оповіді і способом презентації історичної події.

ЛІТЕРАТУРА

- Вендина Т. И. Словообразование как источник реконструкции языкового сознания. *Вопр. языкознания*. 2002. № 4. С. 42–72.
- Срмоленко С. Я. Мінлива стійкість мовної картини світу. *Мовознавство*. 2009. № 3–4. С. 94–103.

- Качмар М. Народні оповідання про переселення українців у Закерзоння у 1940-х роках: фольклорна та історична пам'ять (на матеріалах села Тулиголови Городоцького району Львівської області). *Народознав. зошити*. 2019. № 4. С. 913–927.
- Коваль-Фучило І. Концепт дому в оповідах про примусове переселення. *Łemkowie, Bojkowie, Rusini: historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*. Słupsk : Turca, 2016. Т. 6. С. 147–158.
- Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн) : монографія. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2018. 728 с.
- Кузьменко О. Концепт Батьківщина у парадигмі художніх образів простору в фольклорних новотворах про виселення (на матеріалі власних записів із Західної Бойківщини). *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. Київ, 2010. С. 210–220.
- Пропам'ятна Книга. 1947. Зібрав та до друку зладив Богдан Гук. Варшава : Тирса, 1997.

СПИСОК ЗАТОПЛЕНИХ СІЛ

- Бакота Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл.,
Жовніно Градизького р-ну Полтав. обл.,
Калабарок Новогорівського р-ну Кіровоград. обл.,
Конилівка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл.,
Кривчани Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл.,
Морозівка Глобинського р-ну Полтав. обл.,
Наддністрянка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл.,
Новоселівка Кременчуцького р-ну Полтав. обл.,
Скородистик, частково затоплене, колишній Ірклівський р-н, Полтав. обл., нині Черкаська обл.

ІНФОРМАНТИ

- БАП — Бережний Андрій Петрович, 1950 р.н., переселенець, нар. у с. Морозівка Запис у с. Новоселівка Кременчуцького р-ну Полтав. обл. 19.05.2012.
- БВІ — Бугаско Василь Іванович, 1941 р. н., переселенець, нар у с. Пеньківка Запис у с. Підгірне Кременчуцького р-ну Полтав. обл. 20.05.2012.
- ВГП — Василишина Ганна Петрівна, 1927 р.н., переселенка, нар. у с. Бакота, Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. 18.07.2014.
- ГНІ — Горбняк (Фарфанюк) Надія Іванівна, 1934 р.н., нар. у с. Бакота Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. 19.07.2014.
- ГТВ — Горбняк Тарас Васильович, 1945 р.н., переселенець, вища освіта, нар. у с. Бакота. Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. 18.07.2014.
- ГМІ — Гречка Марія Іванівна, 1927 р.н. нар. у с. Новоселівка Кременчуцького р-ну Полтав. обл. Запис у с. Новоселівка 19.05.2012.
- ДВІ — Дубенюк Василь Іванович, 1929 р.н., переселенець, нар. у с. Бакота. Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. 21.07.2014.
- ДМС — Дубенюк Марія Сергіївна, 1932 р.н., переселенка, нар. у м. Херсоні, жила у с. Бакота. Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. 21.07.2014.
- ЖНІ — Жменько Надія Іллівна, 1960 р.н. Запис у с. Скородистик 02.08.2014.
- ЗВФ — Загреба Валентина Федорівна, 1950 р.н., нар. у с. Скородистик, колгоспниця. Запис у с. Скородистик 19.08.2014.
- КВО — Квіташ Віра Олександрівна, 1937 р.н., с. Максимівка Кременчуцького р-ну

- Полтавської обл. Запис у с. Глинськ Світловодського р-ну Кіровоград. обл. 19.05.2012.
- КЛГ — Кикоть (Лушник) Лариса Григорівна, 1970 р.н., нар. у с. Канівці Чорнобаївського р-ну Черкас. обл. Запис у с. Скородистик 03.08.2014.
- КСП — Кикоть Станіслав Петрович, 1964 р.н., нар. у с. Великі Канівці Чорнобаївського р-ну Черкас. обл. Запис у с. Скородистик 03.08.2014.
- ЛПО — Левченко Параска Олексіївна, 1940 р.н., переселенка, нар. у с. Кривчани, у Бакоті була невісткою. Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. 19.07.2014.
- ЛГГ — Литвинюк Галина Іллівна, 1964 р.н., нар. у с. Каштанівка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. Запис у с. Гораївка цього ж району 20.07.2014.
- ЛФЛ — Литвинюк Федора Лаврентіївна, 1942 р.н., нар. у с. Наддністрянка. Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. 18.07.2014.
- МІЛ — Манько Іван Лукович, 1948 р.н., переселенець, нар. у с. Скородистик. Запис у с. Скородистик 31.07.2014.
- МАФ — Мотайло Антоніна Федорівна, 1937 р.н., переселенка, нар. у с. Калабарок. Запис у с. Глинськ Світловодського р-ну Кіровоград. обл. 19.05.2012.
- НОГ — Никуляк Олександр Григорович, 1926 р.н., переселенець, нар. у с. Конилівка, бухгалтер. Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. 18.07.2014.
- ОСП — Онищенко Євдокія Петрівна, 1928 р.н., переселенка, нар. у с. Скородистик. Запис у с. Скородистик 1.08.2014.
- ПІМ — Поїздник Іван Михайлович, 1959 р.н., нар. у с. Хрущівка Золотоніського р-ну Черкас. обл., учитель. Запис у с. Скородистик 29.07.2014.
- ТОС — Трофимчук Ольга Семенівна, 1949 р.н., нар. у с. Конилівка. Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. 21.07.2014.
- ФКА — Форостянко Катерина Андріївна, 1932 р.н., переселенка, нар. у с. Рудяків. Запис Петренко Вікторії Володимирівни у с. Головурів Бориспільського р-ну Київ. обл. 2010 р. (аудіозапис зберігається в особистому архіві Петренко В. В.).
- ЧКА — Чепинога Катерина Андріївна, 1931 р.н., нар. у с. Скородистик. Запис у с. Скородистик 19.08.2014.
- ЧМЛ — Чепинога Михайло Логвинович, 1929 р.н., нар. у с. Скородистик, колишній голова сільради, учитель, директор школи. Запис у с. Скородистик 19.08.2014.
- ЮНС — Юхно Ніна Семенівна, 1952 р.н., переселенка, нар. у с. Скородистик. Запис у с. Скородистик, 01.08.2014.
- ЮОЯ — Юхно Олександр Якович, 1963 р.н., нар. у м. Іркліїв, освіта вища. Запис у с. Скородистик 02.08.2014.
- ЯГП — Якуба Ганна Павлівна, 1926 р. н., нар. у с. Ялинці Градизького р-ну Полтав. обл. Запис у с. Білецьківка Кременчуцького р-ну Полтав. обл. 20.05.2012.
- ЯКІ — Ярошевська Катерина Іванівна, 1956 р.н., переселенка, нар. у с. Бакота. Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. 21.07.2014.

REFERENCES

- Kachmar M. (2019). Narodni opovidannia pro pereselennia ukraintiv z Zakerzonnia u 1940-ki rokakh: folklorna ta istorychna pamiat (na materialakh sela Tulyholovy Horodockoho raionu Lvivskoi oblasti). *Narodoznavchi zoshyty*, (4), 915–927. [In Ukrainian].

- Koval-Fuchylo I. (2016). Koncept domu v opovidiakh pro prymusove pereselennia. *Lemkowie, Wojkowie, Rusini: historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*. Słupsk: Tyrsa, vol. 6, 147–158. [In Ukrainian].
- Kuzmenko O. (2010). Kontsept BATAKIVSHCHYNA v paradyhmi chasoprosorovykh obraziv u folklornykh novotvorakh pro vyselelnia. *Literatura. Folklor. Problemy poetyky*. Kyiv, vol. 34, 210–219. [In Ukrainian].
- Kuzmenko O. (2018). Dramatychnie buttia liudyny v ukrainskomu folklori: kontseptualni formy vyrazhennia (period Pershoi ta Druhoi svitovykh voien): monohrafiia. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
- Propamiatna Knygha. 1947. Zibrav ta do druku zladyv Bohdan Huk (1997). B. Huk (Ed.). Warsaw: Tyrsa. [In Ukrainian].
- Vendina T. I. (2002). Slovoobrazovanie kak istochnik rekonstruktsii yazykovogo soznaniya. *Voprosy yazykoznavniya*, (4), 42–72. [In Russian].
- Yermolenko S. Ya. (2009). Minlyva stiikist movnoi kartyny svitu. *Movoznavstvo*, (3–4), 94–103. [In Ukrainian].

INFORMANTS

- BAP — Bereznyi Andrii Petrovych, migrant, born in 1950 in the village of Morozivka. Recorded in the village of Novoselivka, district of Kremenchuk, region of Poltava on 19.05.2012.
- BVI — Buhaienko Vasyl Ivanovych, migrant, born in 1941 in the village of Penkivka. Recorded in the village of Pidhirne, district of Kremenchuk, region of Poltava on 20.05.2012.
- ChKA — Chepynoha Kateryna Andriivna, born in 1931 in the village of Skorodystyk. Recorded in the village of Skorodystyk on 19.08.2014.
- ChML — Chepynoha Mykhailo Lohvynovych, born in 1929 in the village of Skorodystyk, ex village head, teacher, school director. Recorded in the village of Skorodystyk on 19.08.2014.
- DMS — Dubeniuk Mariia Serhiivna, migrant, born in 1932 in Kherson, lived in the village of Bakota. Recorded in the village of Horaivka, district of Kamianets-Podilskyi, region of Khmelnytskyi on 21.07.2014.
- DVI — Dubeniuk Vasyl Ivanovych, migrant, born in 1929 in the village of Bakota. Recorded in the village of Horaivka, district of Kamianets-Podilskyi, region of Khmelnytskyi on 21.07.2014.
- FKA — Forostianko Kateryna Andriivna, migrant, born in 1932 in the village of Rudiakiv. Recorded by Viktoriia Volodymyrivna Petrenko in the village of Holovuriv, district of Boryspil, region of Kyiv in the year 2010 (the audiorecord is having been stored in the private archive of V. V. Petrenko).
- HNI — Horbniak (Farfaniuk) Nadiia Ivanivna, born in 1934 in the village of Bakota. Recorded in the village of Horaivka, district of Kamianets-Podilskyi, region of Khmelnytskyi on 19.07.2014.
- HMI — Hrechka Mariia Ivanivna, born in 1927 in the village of Novoselivka, district of Kremenchuk, reion of Poltava. Recorded in the village of Novoselivka on 19.05.2012.
- HTV — Horbniak Taras Vasyliovych, migrant, college educated, вища освіта, born in 1945 in the village of Bakota. Recorded in the village of Horaivka, district of Kamianets-Podilskyi, region of Khmelnytskyi on 18.07.2014.
- KVO — Kvitash Vira Oleksandrivna, born in 1937 in the village of Maksymivka, district of Kremenchuk, Region of Poltava. Recorded in the village of Hlynsk, district of Svitlovodsk, region of Kropyvnytskyi (Kirovohrad) on 19.05.2012.
- KLH — Kykot (Lushnyk) Larysa Hryhorivna, born in 1970 in the village of Kanivtsi, district of Chornobai, region of Cherkasy. Recorded in the village

- of Skorodystyk on 03.08.2014.
- KSP — Kykot Stanislav Petrovych, born in 1964 in the village of Velyki Kanivtsi, district of Chornobai, region of Cherkasy. Recorded in the village of Skorodystyk on 03.08.2014.
- LFL — Lytvyniuk Fedora Lavrentiivna, born in 1942 in the village of Naddnistrianka. Recorded the village of Horaivka , district of Kamianets-Podilskyi, region of Khmelnytskyi on 18.07.2014.
- LHI — Lytvyniuk Halyna Illivna, born in 1964 in the village of Каштанівка , district of Kamianets-Podilskyi, region of Khmelnytskyi. Recorded in the village of Horaivka on 20.07.2014.
- LPO — Levchenko Paraska Oleksiivna, migrant, born in 1940 in the village of Kryvychany, and was a gaughter-in-law in Bakota. Recorded in the village of Horaivka, district of Kamianets-Podilskyi, region of Khmelnytskyi on 19.07.2014.
- MAF — Motailo Antonina Fedorivna, migrant, born in 1937 in the village of Kalabarok. Recorded in the village of Hlynsk, district of Svitlovodsk, region of Kropyvnytskyi (Kirovohrad) on 19.05.2012.
- MIL — Manko Ivan Lukovych, migrant, born in 1948 in the village of Skorodystyk. Recorded in the village of Skorodystyk on 31.07.2014.
- NOH — Nykuliak Oleksandr Hryhorovych, migrant, born in 1929 in the village of Konylivka, bookkeeper. Recorded in the village of Horaivka, district of Kamianets-Podilskyi, region of Khmelnytskyi on 18.07.2014.
- OYeP — Onyshchenko Yevdokiia Petrivna, migrant, born in 1928 in the village of Skorodystyk. Recorded in the village of Skorodystyk on 01.08.2014.
- PIM — Poizdnyk Ivan Mykhailovych, born in 1959 in the village of Khrushchivka, district of Zolotonosha, region of Cherkasy, teacher. Recorded in the village of Skorodystyk on 29.07.2014.
- TOS — Trofymchuk Olha Semenivna, born in 1949 in the village of Konylivka. Recorded in the village of Horaivka, district of Kamianets-Podilskyi, region of Khmelnytskyi on 21.07.2014.
- VHP — Vasylyshyna Hanna Petrivna, migrant, born in 1927 in the village of Bakota. Recorded in the village of Horaivka, district of Kamianets-Podilskyi, region of Khmelnytskyi on 18.07.2014.
- YuNS — Yukhno Nina Semenivna, migrant, born in 1952 in the village of Skorodystyk. Recorded in the village of Skorodystyk on 01.08.2014.
- YuOYa — Yukhno Oleksandr Yakovych, born in 1963 in the town of Irkliiv, college educated. Recorded the village of Skorodystyk on 02.08.2014.
- YaHP — Yakuba Hanna Pavlivna, born in 1926 in the village of Yalyntsi, district of Hradyzk, region of Poltava. Recorded the village of Biletskivka, district of Kremenchuk, region of Poltava on 20.05.2012.
- YaKI — Yaroshevska Kateryna Ivanivna, migrant, born in 1956 in the village of Bakota. Recorded in the village of Horaivka , district of Kamianets-Podilskyi, region of Khmelnytskyi on 21.07.2014.
- ZhNI — Zhmenko Nadiia Illivna, born in 1960. Recorded in the village of Skorodystyk on 02.08.2014.
- ZVF — Zahreba Valentyna Fedorivna, born in 1950 in the village of Skorodystyk, collective farmer. Recorded on 19.08.2014.

KOVAL-FUCHYLO I. M.

Rylsky Institute for Art Studies, Folklore and Ethnology, National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine
E-mail: koval-fuchylo@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0003-4048-9114>

THE NAMING OF LOCI AND CHARACTERS IN NARRATIVES ABOUT FORCED EVICTION FROM THE INUNDATION ZONE

The article analyses the names of loci and characters in the memoirs about forced relocation from flood zones due to the construction of hydroelectricity. This is a continuation of the study of resettlement vocabulary, that is nominative constructions of different types (tokens, phrases, idioms, phraseologies, descriptive frames), which function in the migrants' memories and represent the verbal image of forced resettlement. The nomination in the memoirs reveals the special vision of the experienced event by its participants, classifies their gained experience.

In the studied autobiographical narratives, the most common location nominations are the names of the spatial objects in the flooded places and in the new place. In this semantic category of nomination, as well as in other analysed categories, the following regularity operates: the more nominative density of this or that territory indicates the more mastered, native locus. In the studied texts the different density of the spatial nomination of these two contextually oppositional loci is striking. Thus, a telling feature is the presence of numerous microtoponyms in stories about the lost territory and the almost complete absence of such nominations in the description of the new settlement. Descriptions of the resettlement place are concise, stingy, with a tangible contrast in favour of the lost place.

In the memories of people who have personally gone through all the stages of resettlement, the arrangement of characters often occurs through the opposition "we — the perpetrators of resettlement" (in memories about preparation and resettlement) and through the opposition "we — neighbours" (in memories about adaptation to a new place). A typical place of memories is the presentation of the resettled village community as friendly and cohesive. Autonomy of direct participants in forced evictions is most often formed from the verb creative basis *переселяти* (resettlement): *переселенці, переселенські люди, переселені* (migrants, displaced people, displaced persons). At the opposite pole of the contextual semantic opposition 'immigrants — performers of resettlement' are numerous characters who are direct performers.

The figures of people are folklorized — most often old men and women, who had been refusing to move until the last minute. Today, these images have been symbolizing the people's resistance to the forced migration.

Keywords: nomination, linguistic world picture, forced relocations, in undation, nomination of loci, nomination of characters.

Дата надходження до редакції — 27.08.2020

Дата затвердження редакцією — 14.09.2020